

«Quai è la decisiun da la populaziun rumantscha»

Il professor da rumantsch Rico Valär e la «questiun rumantsch grischun»

PEDER ANTONA BALTERMIA/PDS

■ Avant duas emnas è Rico Valär, il professor per litteratura e cultura rumantscha a l'Universitad da Turitg, s'exprimì en ina columna da la FMR davart il project da l'alfabetisaziun cun rumantsch grischun en scola. Punct da partenza è la discussiun suenter ch'il Surmeir ha decis questa stad da turnar tar l'idiom. La Pagina da Surmeir ha discurre cun Rico Valär davart brevs avertas, la democrazia en dumondas da la politica da linguas e respostas per l'avvenir. Ils 17 da november 2020 ha Rico Valär scrit ina columna cun il titel «L'alfabetisaziun en rg: in naufragi annunzià». En quella crititgescha el surtut la decisiun «disgraziada» dal Cussegl grond dal 2003 d'edir ils meds d'instrucziun rumantschs be pli en rg. Ed el renda era attent ch'igl avess dà gia quel temp la pussaivladad e necessitad da reponderar l'entira chaussa.

Pagina da Surmeir: Pertge giuditgais Vos quella decisiun dal 2003 sco talmain disgraziada?

Rico Valär: Da zuppentar ina decisiun politica da tala purtada cun enormas consequenzas per la scola rumantscha sco mesira da spargn nr. 31 A en in catalog da totalmain 212 mesiras da spargn e da lura er anc bloccar ina discussiun concepziunala e democratica, quai n'è betg mo stà in agir disgrazià, mabain in vair affrunt cunter ina minoritad linguistica. Ina fitg nauscha entschatta per in tal project. Perfin aderents da l'alfabetisaziun en rg han crititgà quel proceder sco ina provocaziun.

En la columna discurre Vos dad ina brev averta adressada a la Regenza, sutscritta da 180 persunas rumantschas engaschadas professunalmain per furnaziun, linguatg, litteratura e medias, che pretendeva in moratori da l'alfabetisaziun en rg. Tgenin èn stads per Vos ils arguments decisivs da quella?

Per mai ha quella brev averta, publicada ils 15 da zercladur 2004 en LQ, ina simbolica persunala e politica: Jau aveva quella giada 23 onns, era in giuven student da romanistica. Per mai eran il proceder da la Regenza, la decisiun dal Cussegl grond e la tenuta da la Lia insatge intolerabel. Jau avess gugent sutscrit la brev, ma essend che jau n'era betg anc en ina professiun n'era quai betg pussaivel. Jau hai damai inoltrà ina posiziun privata en la consultaziun. Ils arguments principals pertutgan per l'ina la procedura (sfurzim politic, dictatura top-down, nagina discussiun democratica) e per l'autra il cuntegn (experiment radical, concept manglus, complexitad sutvalitada, concept Haltiner ignorà, dialectalisaziun dals idioms scrits, congual fauss cun ils dialects svizzer-tudestgs). Che ni politica ni Lia n'han prendì serius questas 180 persunas per uschè dir «expertas» en la fasa da concepziun – ed er betg las bleras autras intervenziuns, petiziuns, brevs, enquisas e votaziuns consultativas da quels onns – m'ha schoccà e politisà.

«Che ni politica ni Lia n'han prendì serius questas 180 persunas m'ha schoccà e politisà.»

Rico Valär da Zuoz/Turitg è dapi 2018 professor per litteratura e cultura rumantscha a l'Universitad da Turitg.

FOTO MAYK WENDT

Quai che resorta da Vossa columna è che dasper quellas 180 persunas devients, surtut da las instituziuns rumantschas, che vulevan far vinavant cun il rg en scola?

sustegna e motivescha da far quel sforz. La dumonda è tge portas palpablas ch'il rg avra a scolaras e scolaras da primara ed a lur famiglias. La resposta pon be dar las persunas pertutgadas.

Vus menziunais er en la columna ch'ins haja impedì ina discussiun concepziunala e democratica. È la lingua insomma ina chaussa da la democrazia?

Absolut! Ch'il rumantsch è lingua naziunala, ch'il mantegniment e la promozion dal rumantsch vegnan sustegnids cun subvenziuns naziunalas e chantunales – quai èn decisiuns democraticas. E pli datiers che las decisiuns vegnan a nossas realitads vividas e pli impurtants ch'ils process democratics èn. La finala ston gist tar la dumonda da la lingua da scola decider las cuminanze pertutgadas! Sche la maioritad da la populaziun dal Surmeir ha decidì che l'alfabetisaziun en rg fetschia senn, è quai da respectar. Suenter ina tala decisiun han experts da taschair, lur models sociolinguistics èn en quel mument maculatura, els duain sustegnair ed observar tge che schabegia. E sch'ina maioritad da la populaziun mida idea è er quai da respectar. Lingua è experientscha vivida betg teoria.

Vus essas surstà, scrivais en la columna, ch'ins fetschia anc oz la cumparegliaziun cun ils dialects svizzers, nua ch'ins emprenda er il linguatg da scrittira. Pertge?

Noss idioms rumantschs èn standards regiunals cun ina lunga tradiziun sco linguas scrittas per fatgs politics, giuridics, culturals, litterars, cun atgnas

«Da congualar ils idioms cun ils dialects en Svizra tudestga, è ina degradaziun cumpletta. Da congualar il rg cun il tudestg da scrittira è ina exageraziun nunditga.»

grammaticas ed agens vocabularis. Quai n'è absolutamain betg il cas tar ils dialects svizzer-tudestgs. Il tudestg da scrittira vegn duvrà da var 100 milliuns persunas, el è dapi tschientaners la lingua dad ovras litteraras, culturalas, scientificas e politics d'impurtanza mundiala ed el dat access a millis da medias scrittas, audiovisualas e paginas d'internet. Quai na vala betg per il rg. Da congualar ils idioms cun ils dialects discurre

da la Svizra tudestga è ina degradaziun cumpletta. Da congualar il rg cun il tudestg da scrittira è ina exageraziun nunditga.

Da linguists aud'ins adina puspè ch'i dovria a lunga vista ina lingua da scrittira per surviver. Il rumantsch damai betg?

Qua èsi da differenziar: Gea, ina lingua ch'exista unicamain sco varietad discurreda senza vegnir scritta è extrem periclitada. Quai na vala dentant betg per il rumantsch che vegn scrit dapi quasi 500 onns. Ch'ina lingua minoritara haja be schanzas da surviver cun in standard surregiunal: Qua datti diversas opiniuns ed er diversas situaziuns realas che conferman quai u cumprovan il cuntrari – i dependa sa chapescha il pli fitg, sche quest standard vegn acceptà e duvrà da la cuminanza. E qua essan nus puspè a l'entschatta: l'experiment dal Chantun d'introdur in temp da record il rg sco lingua d'alfabetisaziun n'ha finalmain betg mo indebli la scola rumantscha, mabain er fatg donn al rg sez.

Vus menziunais er en Vossa columna ch'ils onns suenter 2004 na sajan (anc) betg stads ina buna decada per l'alfabetisaziun en rg. Ma èsi prudent da far sco las scolas rumantschas en il Surmeir ina buna decada (13 onns) instrucziun en rg ed alura returnar tar l'idiom e spetgar enfin ch'i vegn ina buna decada?

Quai na dependa betg da mia opiniun, mabain da l'experiencia, dals basegns e da la voluntad da la populaziun da Surmeir. Sch'ina maioritad preferescha da turnar a l'idiom, èsi prudent da respectar quai. La buna decada: Sche quella vegn insomma, lura tenor mai pir suenter experientschas relaxadas cun l'avischinaziun al rg sin il stgalim superiur (p. ex. passivamain en secundara, activamain al gimnasi).

Dumonda finala: Dovra il rumantsch a lunga vista ina lingua da scrittira cun l'alfabetisaziun er en scola?

Sco ditg: Quai è finalmain la decisiun da la populaziun rumantscha. Persunalmain sun jau perencletg cun las set tesas da David Truttmann en LQ dals 6 e 7 october, tranter auter: i dovra il rumantsch scrit – idioms e rg – per ch'il rumantsch haja in futur ed il rg è in'istorgia da success: igl è gartegià da stgaffir in standard surregiunal che funcziuna, che vegn duvrà, che vegn chapì, che sa sviluppa. Quai na duai ins betg emblidar. Ma l'alfabetisaziun en rg n'è sa chapescha betg stada in success. Pertutgant la lingua scritta sa cristallisescha per il proxim futur (ed en il cas ideal) la via che Matthias Grünert skizzescha en LQ dals 29 settember: tut la populaziun rumantscha sa scriber in idiom ed è famigliarisada cun il rg (chapir cun leger u tadlar). Il rg è ina purschida per tuttas e tuts, mintgin al duai imprendar a scriber tenor bainplachair, gist er ordaifer il territori rumantsch tradiziunal, là serva'l tut tenor er per l'alfabetisaziun. Tgi che lavura professunalmain cun il rumantsch (translaziun, promozion, amministraziun, instrucziun, perscrutaziun, medias) sto savair scriber rg ed ha cun l'idiom ina buna basa per quai. Ina alfabetisaziun en rg n'è per mai persunalmain betg necessaria. Jau crai che l'instrucziun d'ina furma scritta rumantscha ch'è pli damanaivel da la lingua discurreda correspundia meglier a nossas realitads linguisticas plurilinguas ed a las funcziuns e pussaivladads dal rumantsch.

L'intervista è vegnida fatga en scrit.